

Socialni odnosi v starosti

Social relations in old age

Radojka Kobentar

Povzetek

Radojka Kobentar, prof. def. MVO, Psihiatrična klinika Ljubljana, Studenec 48, 1260 Ljubljana

Prispevek razlaga dinamičen proces staranja in ga razširja zunaj območja individualnega tudi na družbeno raven. Odnos družbe do starih ljudi se kaže v različnih perspektivah od socialnega sprejemanja, tolerance, pozitivno naravnanih usmeritev do zelo odklonilnega stališča. Družba oblikuje stare ljudi, oni pa v njej najdejo pogoje za svoj obstoj. Razpravljanje se izteče v sklep, da aktivna participacija strejših ter pozitivna življenjska perspektiva pri ohranjanju in vzpostavljanju socialnih odnosov predstavljata ključna dejavnika ohranjanja zadovoljstva v življenju.

Ključne besede: staranje, starost, teorija staranja, socialni odnosi.

Abstract

This article explains the dynamics behind getting old and takes it beyond the area of the individual to the social level. The society's attitude towards the elderly is reflected in different perspectives, from social acceptance, greater tolerance, positive tendencies, to very negative attitudes. The society influences old people and they in the society find conditions for their existence. The discussion comes to the conclusion that active participation of elderly and their positive life perspective are two basic factors of retaining the feeling of satisfaction in life.

Key words: *ageing, old age, theories of ageing, social relations.*

Staranje na stičišču preteklosti in prihodnosti

Starost je socialni konstrukt, ki se oblikuje in razvija v nenehni izmenjavi med posameznikom in družbo. Realnost presoje na individualni in družbeni ravni vpliva na vključevanje v dogajanje, vzpostavljanje stikov, socialno interakcijo, utrjevanje trajnejših, dobrih socialnih odnosov in pričakovanj glede življenja.

Staranje lahko opišemo kot proces, ki prinaša spremembe na področjih zdravja in bolezni, avtonomije in odvisnosti, kompetenc in deficitov, svobodne volje, zapuščenosti in modrosti. Prav tako opazamo pojave bojazni pred izgubo varnosti, pomisleke glede umiranja, smrti, pravic in dolžnosti. Poleg naštetega starost vase integrira tudi vrednostne in normativne¹ elemente, saj predstavlja večdimenzionalni prostor, v katerem se prepletajo izkušnje, življenjske potrebe, interesi in kompetence posameznikov (Baltes, 1999).

Prijetno doživljanje starosti opazamo, kadar gre za zdrav duševni in telesni razvoj, ohranjeno zdravje, eksistencialno varnost in dobro socialno integracijo, ter nasprotno, ko se vrstijo primanjkljaji,

¹ V družbah, kjer je starost zelo spoštovana, pomeni tradicionalno splošno vrednoto, družbene in družinske norme pa so prilagojene temu (Japonska, Grčija).

prikrajšanosti, odkloni od zdravja z zmanjšanjem sposobnosti in omejenimi zmožnostmi za reparacijo.

Na individualni ravni so predstave in pričakovanja slehernega posameznika v zvezi z starostjo odvisne od njegove identifikacije z njo in od socialnopsiholoških dejavnikov, ki spodbujajo in vzdržujejo neodvisno življenje. Perspektiva se ujema z ohranjenimi kompetencami in samopotrditvenimi dejanji v družbi. Osebna participacija,² ki je povezana z izpolnjevanjem nalog, pa pomeni merilo za prepoznavnost in sprejetost v življenjskem okolju. Sprejemanje starosti poudarja 'priložnosti' starejšega človeka v življenjskem prostoru za uresničevanje zastavljenih ciljev z vizijo prihodnosti. Starejši s svojo aktivno udeležbo pospešujejo trajnostno uravnavanje virov socialnega kapitala³ v izmenjavi z drugimi ljudmi v socialni mreži.⁴

Negativni pogledi na starosti to vidijo kot sistem 'primanjkljavev', povezan z okvarami in izgubami, ki se projicirajo v obstoječe okolje. To postane glavni vir nezadovoljstva in konfliktov zaradi zapravljenih možnosti pri uresničevanju potreb in hotenj, ki so lahko za vedno izgubljene. Ta dejstva vplivajo na oblikovanje različnih negativnih podob starosti, kot so osamljenost, nekompetentnost in izoliranost.

Sklepamo, da je starost tudi del subjektivnih implicitnih teorij, ki posamezniku narekujejo njegovo spoprijemanje z življenjskimi nalogami in zahtevami. Različnost vrednotenja lastne starosti in

² Z dimenzijami osebne participacije mislijo na količino vložene energije izvedene interakcije in njeno kakovost.

³ S socialnim kapitalom so opredeljeni viri z določenimi lastnostmi, ki »omogočajo pripadnikom določene družbe, da razvijejo medsebojno zaupanje kot podlago za formiranje novih skupin in asociacij« (Fukuyama, po Dragoš, 2000a). Pomembnost dimenzij socialnega kapitala se kaže na različnih ravneh (makro, mikro, globalno, lokalno, individualno, kolektivno) in je za analitične namene poudarek, da je »socialni kapital ideja o tem, da lahko posamezniki in skupine povečajo lastne vire s pomočjo socialnih interakcij« (Paxton, po Dragoš 2000a).

⁴ Socialno mrežo starostnika sestavljajo manjše in/ali večje skupine ljudi in najpogosteje so to člani ožje in širše družine in/ali prijateljev, znancev, poklicnih sodelavcev in drugih oseb v njihovem okolju. Socialna mreža ima pomembno dimenzijo dajanja socialne podpore na različnih ravneh: emocionalna, informacijska, materialna, instrumentalna. S spreminjanjem potreb posameznikov je treba v socialno omrežje vključiti formalne institucionalne vire, kamor štejemo dejavnosti društev in združenj ter socialnozdravstvenih institucij (Dragoš, 2000).

staranja drugih je utemeljena z retrospektivno oceno preteklosti, ki daje dobro osnovo za oblikovanje lastne identitete: osebna kontinuiteta mora biti usklajena s psihosocialnim razvojem⁵ na vseh področjih.

Soočenje s staranjem se včasih začne s kritičnim pogledom na spremembe v času in prostoru ter s postavljanjem nekaterih vprašanj, ki reflektirajo subjektivno občutenje procesa. Doživljanje starosti je dinamičen intra- in interpersonalni konstrukt, umeščen v socialno okolje.

Družbeno gledanje na starost je dokaj kritično in vse prepogosto poudarja negativno plat z vsemi tveganji, izgubami in deficiti na področju telesnega zdravja, kognitivnih sposobnosti, osebnostnih lastnosti, socialnih odnosov in družbene produktivnosti. V zadnjem času so te trditve večinoma ovržene, kar opažamo v intenzivnejšem vključevanju starejših v socialnokulturni prostor. Širši družbeni kontekst se počasi spreminja tudi v smislu večje strpnosti, sodelovanja, z upoštevanjem človeških potreb in spoštovanja človekovih pravic ter dostojanstva. Reševanje problemov starejših je odvisno od osebne udeležbe, razumevanja v okolju in mreže podpornih možnosti na neformalni in formalni ravni.

Zdravi in aktivni starostniki, ki se integrirajo in so na pomembnih položajih, vplivajo na destigmatizacijo in detabuizacijo starosti kot takšne. Starejši z odgovornim sprejemanjem vlog in prevzemanjem nalog postajajo nosilci odločitev na institucionalni in državni ravni. Zaznavajo in iščejo pozitivne spodbude v družbi za ohranjanje fizične kondicije, kognitivnih sposobnosti, komunikacije in učenja.

Družbeni pomen starosti in staranja ni opredeljen le s starostno mejo, temveč s številnimi odnosi med mladimi in starimi ljudmi v življenjskem okolju. Aktualne diskusije v prihodnosti se bodo ukvarjale s fenomenom staranja družbe in z zelo subtilnimi vprašanji sobivanja na našem planetu.

⁵ Psihosocialni razvoj človeka upošteva vse razvojne faze od obdobja dojenčka do starosti prek psihosocialnih kriz, oblikovanja odnosov s temeljno okrepitevijo nekaterih dimenzij osebnosti (Erikson, 2000).

Teoretično pojmovanje procesov staranja

Dinamično dogajanje staranja je transformacijski proces, ki pripelje človeka v življenjsko obdobje starosti (Hombach, 2001). Teoretično raziskovanje na področju starosti in staranja je interdisciplinarno in kaže na poglobljeno upoštevanje večplastnosti človeka, vpetega v socialno okolje.

Zadovoljstvo z življenjem v starosti tako podpremo s *teorijo aktivnosti*, saj ga je mogoče doseči samo z aktivno udeležbo, funkcijo v družbi, ki posamezniku daje občutek vpetosti v socialni prostor. Naloge, ki jih posameznik opravlja, se lahko odvijajo v družini, še večjo izpolnitev osebnega zadovoljstva pa daje aktivna vključenost v reševanje nalog zunaj družinskega kroga, ki omogoča vzpostavljanje in vzdrževanje socialnih stikov. Poenostavljeno povedano, čim večji je socialni radius, bolj zadovoljno in uravnoteženo se človek stara. *Teorija aktivnosti* temelji na sociološko-psiholoških spoznanjih, da človek s prevzemanjem določenih nalog (poklicnih, družinskih) v družbi vzpostavlja specifične odnose, ki se ujemajo z njegovo vlogo. Odnosi, ki posameznika zadovoljujejo in izpolnjujejo, so zanj pomembni in jih želi ohraniti tudi v prihodnje (Zohner, 2000; Ravnik Štirn, 1995). Posamezniki prek aktivnosti vzdržujejo kontinuiteto osebne udeležbe na različnih področjih. Tako se lahko udeležujejo prostovoljnega dela in pomagajo drugim, saj prek tega ohranjajo socialne vloge in komunikacijo ter zadovoljujejo potrebo po socialnih stikih. Izraba prostega časa z različnimi aktivnostmi vzpodbuja k načrtni skrbi zase, kreativnost in učenje pa omogočata ohranjanje telesnih in duševnih sposobnosti, uspešno prilagajanje spremenjenim pogojem življenja v starosti ter vzdrževanje avtonomije.

Kakovost življenja v starosti je predvsem odvisna od lastnega interesa, aktivnosti in izbire možnosti, ki so na voljo. Danes je ponudb, namenjenih različnim skupinam, tudi starejšim, veliko, zato je potrebna razumna selekcija, sicer dosežemo nasprotni učinek.

K povedanemu prispeva *teorija kontinuitete*, kjer uravnovešeni vedenjski vzorci in stabilnost zunanjega okolja ohranjajo kontinuiteto življenja s končnim ciljem umirjenega sprejemanja sprememb v starosti. Ljudje, ki so imeli prej zadovoljlive socialne stike in so bili aktivni, želijo to ohranjati, negovati in nadaljevati

tudi v starosti. Vzdrževanje kontinuitete zahteva relativno stabilno, varno in zaupanja vredno okolje za izvajanje dejavnosti in socialno interakcijo z upoštevanjem individualnosti posameznika (Zohner, 2000; Nastran Ule, 2000). Uporabna vrednost te teorije se kaže v samostojni odločitvi posameznika, da uravnava svoje življenje. Nekateri posamezniki so šele v starosti spoznali priložnost za prevzemanje odgovornosti pri razpolaganju s svojim časom, denarjem in socialnimi stiki, kar jim omogoča izbiranje možnosti. Redki posamezniki poskušajo popolnoma spremeniti življenje, drugi spet izkoristijo čas za priklic spominov, tretji na vsak način želijo čim dlje ohraniti nespremenjene dotedanje življenjske navade. Tako se navzven pokaže vsa heterogenost pojava staranja, ko vsak živi svojo starost z izbiranjem najboljših možnosti zase.

V gerontološkem raziskovanju se je v šestdesetih letih razvila nova orientacija, podprta z nekaterimi teorijami iz razvojne psihologije, ki poudarja kontinuiran razvoj skozi vse življenje, upoštevajoč vidike rasti in pridobitev kot tudi razgradnje in izgube. Teorija *selektivne optimalizacije* prek kompenzacije temelji na spoznanju, da imajo vloge, vrednote in socialni odnosi v življenju starega človeka pomembno mesto. V starosti postanejo pomembnejši in pridobijo svojo vrednost prav emocionalni stiki. Razširjanje mreže socialnih stikov ni nujno potrebno, saj se izgubljeni socialni stiki kompenzirajo s kakovostjo obstoječih odnosov. To starejšim ljudem dopušča zadovoljitev težnje po individualnosti z optimalizacijo njihovih sposobnosti ter tako nadaljujejo in izboljšujejo kompetentnost, ki pomaga uravnnavati doživete izgube. Tako je v psihosocialni razvoj starejšega vključeno troje procesov: selekcija izbranih področij v življenjskem prostoru, optimalizacija uporabe potencialov pri doseganju cilja in kompenzacija za nadomeščanje nekaterih izgub (Lehr, 1998).

Poleg omenjenih znanstvenih spoznanj pa na staranje vplivajo okoljske danosti, kjer so v ospredju predvsem socialni odnosi. Če so ti omejeni, jih posameznik nadomešča z gibanjem in dejavnostjo, ki sta tudi povezana z vrednotenjem v okolju. Pojem okolja zaobjema socialne, kulturne in fizične vidike. V interakciji med posameznikom in okoljem sta nenadomestljiva procesa kompenzacije in sprejemanja s selekcijo danih možnosti. Človekova splošna težnja je, da se odziva na zahteve okolja na sebi lasten in edinstven način. Kako in koliko se bo udeleževal dogajanj v okolju, je odvisno od vsakodnevnega

spoprijemanja, zdravja, kognitivnih in senzoričnih sposobnosti. S te perspektive je starost proces kontinuiranega prilagajanja, ki je za učinkovito staranje odločilnega pomena (Zohner, 2000).

Razmeroma nov psihološki pogled na staranje poudarja spremembo osebne metaperspektive, ki se od materialistično racionalnega nazora nagiba bolj h kozmično transcendentalni⁶ življenjski perspektivi in ga opisuje teorija *gerotranscendence*. V zadnjem desetletju je pod vplivom Eriksonove teorije psihosocialnega razvoja s konceptom integritete jaza v nasprotju z razdvojenostjo v pozni odraslosti nastala teorija *gerotranscendence*. Pri obojem gre za osnovni odgovor na večno vprašanje, kako zapuščati svet in kako prek lastnega ega proti koncu življenja uvideti doseženi smisel izpolnjenosti življenja? Avtor Tornstam (1997) združuje elemente *sebstva*⁷ z večjo selekcijo socialnih aktivnosti ter močno potrebo po spiritualnih in kozmičnih vrednotah. Za osebni razvoj sta še zlasti pomembni 'pozitivna samota' ter potreba po meditaciji⁸ in reminiscenci.⁹

Osrednja vrednostna in razvojna dimenzija tega pogleda je kozmična dimenzija, ki je opredeljena z ločenostjo od mlajše generacije, s posebnim odnosom do življenja in smrti ter s poudarjanjem skrivnosti življenja, kjer se meje med prej in zdaj transcendirajo ter se tako omogoči komunikacija z onostranstvom. V novi definiciji *sebstva* so poudarjene skrivne pozitivne in negativne strani jaza, procesov integritete jaza kot življenjske koherentnosti s ponovnim odkrivanjem otroka v sebi. Dodatno dimenzijo pomeni socialna orientacija, ki temelji na intenzivnih odnosih in dualnosti v smislu prav-narobe z izražanjem močne potrebe po samoti.

⁶ Ki presega naravno, nadnaraven, nadzemeljski; po Kantu: nanašajoč se na pogoje spoznavanja, neodvisne od izkustva. Tudi nedoumljiv, nespoznaven in od stvarnega, čutnozaznavnega zelo oddaljen fenomen (podoba življenja).

⁷ *Selbst* (C. G. Jung) – pojem nima jasnega slovenskega naziva: Pečjak imenuje *sebe*, Trstenjak *sam*: v angleščini *self* je celota človekovega duševnega življenja, enovitost in celovitost osebnosti, ki vsebuje poleg zavedne tudi zunajzavestne dele osebnosti, empirično prek sanj, tao in drugo. Horneyjeva ga deli v aktualni *selbst*, idealizirani *selbst* in realni ali centralni *selbst*.

⁸ Globoko premišljevanje o čem in poglobljanje vase, realno premišljevalna molitev. Bolj je poznana v vzhodni civilizaciji.

⁹ Nejasni, čustveno obarvani spomini, ki spominjajo na prejšnje doživljanje.

Positivna ocena te teorije se je pokazala pri doživljanju ob spoprijemanju z življenjskimi krizami (Tornstam, 1997), ko so se posamezniki ob predelavi kriznih dogodkov odločili za nov začetek.

Psihološke, socialne, okoljske in druge dejavnike ter potrebo po socialnih odnosih bi težko razumeli brez poznavanja psihosocialne teorije razvoja (Erikson, 2000), ki v obdobju odraslosti opredeljuje razmerja med fazo generativnosti in stagnacije, z razvojno nalogo vzgoje naslednje generacije ter kreativnimi in produktivnimi aktivnostmi. Naslednja razvojna faza je določena z integracijo jaza nasproti dvomu. Podaljšanje generativnosti v visoko starost, na popoklicno in poststarševsko življenjsko fazo prispeva k razvoju mišljenja in spoznanju modrosti. Današnja gerontologija razume generativnost kot posredovanje izkušenj in prenašanje kompetenc na mlajše generacije. Osebam v generativnem obdobju je lastno ozaveščanje odgovornosti in skrbi za prihodnjo generacijo z doživljanjem sebe kot nosilcev tradicije in norm (Ramovš, 1997). Generativnost in integracija sta dve uspešno razrešeni fazi psihosocialnega razvoja, ki združujeta in izražata pričakovanja z vključevanjem v socialne odnose in dejavnim sodelovanjem pri sooblikovanju življenja ter sposobnosti razumevanja sprememb in pomembnih izgub.

Osrednji element je sposobnost prepoznavanja resnice, da s staranjem ne postajamo lepši in močnejši, temveč kot ljudje boljši in plemenitejši.

Pri generativnosti se soočamo s tremi različnimi fenomeni, ki se medsebojno dopolnjujejo:

- z obvarovanjem in selekcijo vrednot, postavljenimi življenjskimi cilji in socialnimi stiki,
- z obvarovanjem identitete, optimalnim povezovanjem sprememb v kontinuiteto z integracijo novega v staro ter
- samoopredelitvijo in samoodgovornostjo v smislu prevzemanja novih nalog in sprejemanja odgovornosti.

Ohranjanje vrednot in varovanje kulturne identitete se pogosto omenjata kot nalogi, malo pa se govori o samoopredelitvi in samoodgovornosti. Generativnost zahteva prevzemanje odgovornosti do drugih in samega sebe. Odgovorno prevzemanje življenjskih nalog je povezano z življenjsko naravnanoostjo posameznika in s

potrebo po samostojnosti in neodvisnosti. Neizogibni stiki z mlajšimi prispevajo k odnosu, prek katerega starejši posredujejo izkušnje, znanje in vrednote mlajšim rodovom. Gerontološka perspektiva dovoljuje tudi duhovne oblike življenja, ki v svojem bistvu skrivajo določeno pozitivno vrednost.

Duhovne in duševne izkušnje so za razvoj in osrečujoče življenje prav tako pomembne kot na zunaj vidne aktivnosti. Gerotranscendencja in generativnost v visoki starosti sta osrednja protiutež hiperaktivnem življenju, tveganim kondicijskim programom in nevarnim športnim aktivnostim. 'Zapoznala svoboda' starejših ljudi v popoklicni življenjski fazi lahko postane ogrožena, še preden je sploh doživeta (Baltes in Montada, 1996).

Pozitivnim pogledom na transformacijske procese v starosti nasproti pa stoji *teorija neaktivnosti* (disengagement), ki izhaja iz deficitnega modela staranja, saj zagovarja tezo o razgradnji emocionalnih, kognitivnih in fizičnih sposobnosti, ki so prepoznavne v izjavah *nimam več, ne morem in ni me* (Zohner, 2000). Osnovno izhodišče je podprto z dejstvom, da se človek v obdobju starosti izloči iz aktivnega življenja z omejevanjem socialnih stikov in spreminjanjem odnosov z ljudmi. Socialni umik je razumljen kot naravna želja starih ljudi, da samostojno uravnavajo svoje potrebe in živijo v miru. Neaktivnost omenjajo kot notranjo potrebo, zlasti tistih starejših ljudi, ki so živeli pasivno in ne pogrešajo aktivnosti kot vzpodbude za občutenje zadovoljstva. Treba je opozoriti, da gre pri izključenosti za individualno izbiro posameznika in njegovo odločitev. S to teorijo se delno podpira prezgodnje upokojevanje in umik iz poklicnega življenja.

Življenje ljudi ni združljivo z izolacijo, izključenostjo in prekinitvijo stikov, posebej kadar gre za prilagajanje na nove situacije ali pa soočenje z bližajočo smrtjo.

Socialni odnosi

Socialna interakcija¹⁰ je temelj za oblikovanje socialnih odnosov in je ne moremo enačiti s socialnimi odnosi, ker iz vsake interakcije ne nastane trajnejši odnos, ki ima običajno nekaj pomembnih

¹⁰ Medsebojno vplivanje in delovanje med posamezniki in/ali skupinami.

elementov: usklajeno komunikacijo, pogosto sodelovanje in osebno zaupanje (Nastran Ule, 2000).

Zadovoljitev potrebe po druženju pomeni biti z ljudmi prek interaktivne vloge ter delovati na različnih ravneh, kot so izmenjava informacij, pomoč, sočustvovanje in tekmovanje v različnih socialnih situacijah. Povedano temelji na izmenjalni teoriji, saj je osnova izmenjava vedenjskih, čustvenih in kognitivnih dimenzij med udeležena osebama, ki z medsebojnim sodelovanjem v odnosu udeleženca pričakujeta usklajenost obojestranskih interesov. To vpliva na kontinuiteto interakcije, ki ob izbranih vsebinah odpira možnosti trajnejšega odnosa.

Uletova (2000) navaja, da socialne odnose določajo trije kriteriji:

- koristi in izgube oseb, ki vstopata v odnos,
- možnost izbire drugih odnosov in
- ocena, da je pričakovana socialna interakcija najboljša možnost za oba udeležena.

Ravnanje oseb v procesu vzpostavljanja socialnih stikov in odnosov je odvisno od preteklih izkušenj in merila privlačnosti odnosa. Kakovosten odnos preraste raven ustaljenih socialnih izkušenj, omogoča izbiro možnih interakcij in dopušča možnost odločanja. Pestrost življenjskih situacij pa nalaga nekatere omejitve, na katere vplivajo zavedni in nezavedni mehanizmi, kar učinkuje na oceno zadovoljstva z odnosi.

Daljše življenje ljudem omogoča, da dočakajo starost in jo tudi polno živijo, pri tem pa imajo trajnejši socialni stiki pomembno vlogo, tako da odnos postaja privlačen, zanimiv in vzpodbuja k njegovemu ohranjanju. Nekakovostni odnosi v vsakdanjem življenju so vir konfliktov in slej ko prej razpadejo.

V varnem in zaupnem družinskem okolju se vzpostavi kakovosten, poln odnos s starši in sorojenci, in prav te izkušnje so popotnica za življenje pri vzpostavljanju medosebnih odnosov z več zaupanja posebej v ogrožajočih situacijah. Danes življenje posamezniku nalaga, da bo dalj časa roditelj in dalj časa stari starš, kar prispeva h kontinuiteti medgeneracijskih odnosov. Sredi prejšnjega stoletja je bila redkost, da je bila 40-letna ženska, mati odraščajočega otroka, sama tudi otrok ostarelih staršev. Danes obstaja večja verjetnost,

da bodo otroci istočasno imeli stare starše in/ali celo prastarše (Hoepflinger, 2000; Lehr, 1998; Hojnik Zupanc, 1994). Skupni čas življenja starajočih se staršev in otrok se je podaljšal, na kar vplivajo višja starost ob prvem porodu, razmik med porodi, višja starost moških ob sklenitvi zakonske zveze ter krajše trajanje življenja moških. Današnja družba se vse bolj diferencira in iz trigeneracijske prehaja v štirigeneracijsko družbo, kažejo pa se tudi strukturne in vsebinske spremembe v družbi, ki bodo posledično vplivale na druge ravni varstva, oskrbe in financ.

Sorodstvena struktura ima vse bolj obliko 'prekle', ker so se prej pomembni horizontalni družinski odnosi (teta, stric, sorojenci) danes transformirali v vertikalno, sorodstvene vezi so manj trdne in časovno bolj razpotegnjene. Danes otrok odrašča sam, največ z enim, zelo redko z dvema sorojencema. To dejstvo pomeni, da bo dolžnost in odgovornost za varstvo in oskrbo ostarelih staršev na enem, redko na dveh otrocih.

Večji delež starejših prebivalcev pomeni tudi večjo potrebo po socialno-zdravstveni oskrbi v obliki družinsko sorodstvene pomoči mlajših ali v obliki profesionalne zdravstvene nege. Zaradi omenjenih demografskih sprememb, manjšega števila rojstev in/ali daljšega življenja se danes kaže povečana potreba po medgeneracijski podporni pomoči (parent support ratios).

Srednja generacija žensk med 40. in 60. letom je označena kot »sendvič generacija« (Hoepflinger, 1999), kjer še zaposlena ženska prevzame skrb za svoje otroke in ostarele starše. Tukaj gre za istočasno prisotnost treh ali več generacij, ki lahko živijo ločeno ali redko v skupnem gospodinjstvu; tako sta odgovornost za odraščanje otrok in istočasna pomoč ostarelim staršem v breme ene osebe.

Danes starejši ljudje živijo bolj zdravo in aktivno, tako da se potreba po negovanju pogosto odloži ali omeji na poznejše življenjsko obdobje.

Kvantitativno vprašanje socialnih odnosov med vrstniki (kohorte)¹¹ ni ključnega pomena, ker so za socialne odnose bolj relevantne izkušnje, informacije, predstave in norme, ki označujejo življenjsko perspektivo.

¹¹ Skupine ljudi, ki pripadajo isti generaciji istih letnic. Sicer v starem Rimu vojaška enota.

Socialni odnosi med ljudmi so integralni del življenja in se utrjujejo v realnih življenjskih situacijah. Odnosi pomenijo dinamično spremenljivko, ki je pod vplivom individualnih, družbenih in drugih transformacijskih procesov, zato je njihov vpliv posreden in viden skozi daljše časovno obdobje generacije ali dveh. Medgeneracijski odnosi v družini in družbi so lahko zgled solidarnosti, medsebojnega razumevanja, podpore ali pa občasnih ali večjih, manjših in trajnejših konfliktov. Socialni odnosi med različnimi generacijami se prenesejo iz družine na splošno socialno politično raven in se kažejo kot objektivna dejstva in subjektivne predstave.

Socialni dogovor in solidarnost sta pozitivni izhodišči medgeneracijskih odnosov, ki se vse bolj uveljavljajo in postajajo del življenjske prakse. Tako medgeneracijske odnose ločimo na nekaj osnovnih vzorcev (Hoepflinger, 1999; Hojnik Zupanc, 1994):

- negativne neodvisnosti (generacijski konflikt);¹²
- pozitivne neodvisnosti (generacijska solidarnost);¹³
- neodvisnosti (generacijska segregacija);¹⁴
- neodločenosti (ambivalenca).¹⁵

Model generacijskega konflikta se kaže v odnosu med generacijami v družinskosorodstvenih zvezah ali širšem družbenozgodovinskem kontekstu z večjim ali manjšim razhajanjem na vrednostnem in interesnem področju. Vsaka generacija ima svoje vrednote in interese, ki se v celoti ali le delno ujemajo z vrednotami druge generacije. Socialnopolitična merila, ki naj prispevajo k blaginji starejših, se pri tem modelu uveljavljajo na račun mlajše, pridobitno sposobne generacije. Nerazumevanje, medgeneracijski konflikt je podprt z ekonomskimi postavkami izdatkov za pokojnine, zdravstvene storitve, socialno varstvo, druge subvencije in preventivne programe pri zagotavljanju varnosti starejših.

¹² Navzkrižje med različnimi ovirami in človekovimi težnjami. Obstaja aktualni, alopahični (situacijski), intrapsihični in endopsihični konflikt glede na okoliščine konfliktne situacije.

¹³ Pripravljenost na medsebojno povezanost in pomoč posameznikov, skupin v družbi.

¹⁴ Zapostavljanje, ločevanje določenega družbenega sloja, skupin na vseh področjih javnega življenja.

¹⁵ Hkrati obstoječe, nezdružljive, nasprotujoče si predstave, čustva in ideje. Tudi razpetost med najbolj protislovne situacije in občutja; idejna ambivalenca.

Enostransko gledanje na širok družbeni fenomen starostnikov ne daje realnega in sistematičnega vpogleda v staranje, kar prispeva k vzdrževanju in poglobljanju konflikta. Kot vzrok konflikta navajajo, da je transfer četrtrine bruto plač v Sloveniji, namenjenih za pokojninsko in invalidsko zavarovanje, kljub desetletnemu primanjkljaju v državnem proračunu (Stropnik in Stanovnik, 1999).

Generacijski konflikt izhaja iz osnovnega konflikta interesov, kjer se socialnopolitični ukrepi nagibajo k zadovoljevanju potreb ene generacije, pri čemer so stroški ukrepov v breme druge generacije. V tem primeru gre za negativno predstavo, ki se glasi: vsaka generacija ima svoje interese, ki so nezdržljivi z interesi druge generacije. Splošno mišljenje, ki temelji na praksi, je, da so starejši ljudje obravnavani kot gospodarsko breme, saj so njihove pokojnine strošek, prav tako izdatki za zdravstvo in socialno varstvo.

Sprejemljivejši in vse bolj aktualen postaja *model generacijske solidarnosti*, ki je v nasprotju s prej omenjenim. Izhaja iz predpostavke, da med generacijama obstaja pozitiven odnos. Vse, kar je pridobitev ene generacije, ima pozitiven učinek tudi na drugo. Ta sistem pozitivne naravnosti zagovarja tezo, da se interesi mladih in starih spreminjajo in dopolnjujejo. To potrjuje vzpostavitev rentnega sistema varčevanja za starost, saj bo tako vsaka generacija povečala svojo gospodarsko in socialno neodvisnost.

Obratno pa večje investicije v izobraževanje odraščajoče generacije ponujajo perspektivno gospodarsko produktivnost, ki v končnem učinku tudi starejšim prinese nekaj pridobitev. Skupna solidarnost je v odprtih diskusijah manj razširjena, vendar opozarja na resnico, da bo vsak človek nekoč star in da *biti star* v svojem bistvu vključuje dejstvo *bil sem mlad*.

Model generacijske segregacije izhaja iz stališča, da različne generacije lahko popolnoma in relativno neodvisno sobivajo. Vsaka generacija ima svoje interese, ki se spreminjajo in so med seboj popolnoma neodvisni. Družbeni sistem dopušča vsaki generaciji, da obvladuje svoje lastno življenje in razvija svojo kulturo. Natančnejša analiza usmerja pozornost v življenjske situacije, kar bi lahko pomenilo osamitev ene ali druge generacije brez ustrezne komunikacije. Konflikti bi se zmanjšali, jih ne bi bilo, vsaka generacija pa bi imela svoj življenjski prostor za avtonomno uravnavanje življenja. Aktualna politika starostnega varstva je

močno naravnana v ohranjanje samostojnosti in neodvisnosti do konca življenja. Na drugi strani ta model implicira ločitev in segregacijo generacij, kjer vsaka živi svoje življenje in imajo med seboj malo ali nič skupnega.

Ljudje se nenehno gibljemo v socialnem prostoru in je ločevanje med generacijami nezdržljivo z življenjsko prakso.

Nov aksiom v medgeneracijskih odnosih prikazuje *model ambivalentnosti*, ki ga navajajo avtorji (Luescher in Schultheis, 1993; Hoepflinger, 1999; Lehr, 1998; Hojnik Zupanc, 1994). Empirična opazovanja družinskih, sorodstvenih in družbenih odnosov med generacijami mladih in starejših ljudi dajejo nejasen vtis: na prvi strani prizadevanja za razumevanje, na drugi vzdrževanje napetosti in nerešljivost problemov. Napetost na ravni socialne strukture je vidna kot konflikt v položaju, socialnih vlogah in normah. Potreba po oskrbi in negovanju v starosti lahko pripelje do napetosti in zamenjave prvotnih vlog, ko starši postanejo odvisni od lastnih otrok, tako rekoč otroci svojih otrok.

Starši svoje odrasle otroke lahko emocionalno in socialno upoštevajo in podpirajo, jih pa kljub starševski ljubezni ne morejo obvarovati pred bolečimi izkušnjami in napakami (učenje). Življenjske izkušnje v kontinuiteti družinskih odnosov pri odraslem človeku kažejo, da je ta otrok staršev toliko časa, dokler starši živijo. Spreminjanje se kaže v odraščanju otrok, integraciji novih družinskih članov ter tudi umiranju in odhodi posameznih članov. V simbolni, preneseni obliki se vsak odrasel človek sreča v sebi z otrokom iz preteklosti in z otrokom sedanjosti.

Avtorji (Luescher in Schultheis, 1993; Hoepflinger, 1999) omenjajo različne oblike ambivalentnosti v odnosih med odraslimi otroki in ostarelimi starši. Ambivalentnost med *avtonomijo in odvisnostjo* se pojavlja kot dilema med željo onemoglih, starejših ljudi po samostojnosti in neodvisnosti ter potrebo po pomoči in negovanju. Mladi so prav tako razpeti med željo, pomagati ter istočasno obvarovati svobodo in dostojanstvo staršev. Negovanje in pomoč proti volji prizadetega, da ali ne? Ambivalentnost med *nasprotnimi normami* v medgeneracijskih odnosih. Tako v socialnih odnosih opazamo obojestransko močne norme, kot so solidarnost, prizadevanje v dajanju in pomoč. Prav to pogosto vzbujajo občutke krivde z obtožbami (premalo storil, ničesar dal).

Sklep

Aktivna participacija stregših pri ohranjanju in vzpostavljanju socialnih odnosov ter pozitivna življenjska perspektiva predstavljata navkljub nekaterim pomembnim izgubam in omejitvam trden temelj za ohranjanje zadovoljstva v življenju.

Literatura

Baltes, M. M. (1999). *Ueber den Lebenslauf und die Zukunft des Alters*. Neobjavljeno delo.

Baltes, B. P., Mayer, K. U. (ur.). (2001). *The Berlin Aging Study Aging from 70 to 100*. Edinburgh: Cambridge University Press.

Baltes, M., Montada, L. (ur.). (1996). *Produktives Leben im Alter*. Frankfurt/Main; New York: Campus Verlag.

Borscheid, P. (1992). Der Alte in der Vergangenheit. V P. B. Baltes & J. Mittelstrass (ur.), *Zukunft des Alterns und der gesellschaftliche Entwicklung* (35–61). Berlin: de Gruyter.

Dragoš, S. (2000 a). Staranje v luči socialnega kapitala (na Slovenskem). *Socialno delo*, 39 (4–5), 241–252.

Dragoš, S. (2000). Socialne mreže in starost. *Socialno delo*, 39 (4–5), 293–315.

Erikson, H. E. (2000). *Idaentitet und Lebenszyklus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

Hombach, M. (2001). *Moeglichkeiten und Grenzen der Internetnutzung bei Senioren*. Diplomsko delo, Duesseldorf: Heinrich Heine Universitaet Duesseldorf, Erziehungswissenschaftliches Institut.

Hoepflinger, F. (1999). Befuerchtungen und Hoffnungen angesichts des Alters. V P. Roux, P. Gobet, A. Clemence, F. Hoepflinger. (Ur.), *Nationales Forschungsprogramm 32 Alter/ Vieillesse* (20–25). Lausanne, Zuerich: Genius.

Hoepflinger, F. (2000). Demografischer Wandel der Generatione nverhaeltnisse. V F. Hoepflinger (ur.), *Genartionenfrage-Konzepte, theoretische Ansaetze und Beobachtungen zu Generationenbeziehungen in spaeteren Lebensphasen*. Lausane: Realites Sociales, 1–10.

Hojnik Zupanc, I. (1994). Medgeneracijski odnosi. V I. Hojnik Zupanc (ur.), *Star človek in družina*. Brdo pri Kranju: Gerontološko društvo Slovenije, 53–61.

Hojnik Zupanc, I. (ur.), (1997). *Dodajmo življenje letom: nekaj spoznanj in nasvetov kako se smiselno in zdravo pripravljati na starost in jo tako tudi živeti*. Ljubljana: Gerontološko društvo Slovenije.

Lehr, U. (1998). *Solidarität zwischen den Generationen-Wunsch oder Wirklichkeit?* Neobjavljeno delo.

Luescher, K. & Schultheis, F. (ur.). (1993). *Generationen Beziehungen in »Post-modernen Gesellschaften«*. Konstanz: Universitätsverlag.

Nastran Ule, M. (2000). *Temelji socialne psihologije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Ramovš, J. (1997). Smiselno življenje v starih letih. V I. Hojnik Zupanc (ur.), *Dodajmo življenje letom: nekaj spoznanj in nasvetov kako se smiselno in zdravo pripravljati na starost in jo tako tudi živeti*. Ljubljana: Gerontološko društvo Slovenije, Inštitut Republike Slovenije za varovanje zdravja, 13–26.

Ravnik Štirn, D., Hojnik Zupanc I. (1995). Pomen in oblike delovnih aktivnosti starejših ljudi za njihovo zdravje. V M. Pentek (ur.), *Zdravo staranje*. Ljubljana: Gerontološko društvo Slovenije, Inštitut Republike Slovenije za varovanje zdravja, 99–108.

Stropnik, N., Stanovnik, T. (1999). *Socialna varnost v luči vključitve Slovenije v EU* Raziskovalno poročilo. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja.

Tornstam, L. (1997). Gerotranscendence: The contemplative dimensions of aging. *Journal of Aging Studies*, 11 (2), 143–154.

Zohner, U. (2000). *Die Lebenssituation älterer Menschen und Ihr Verhalten als Besucher von Seniorenkreisen. Eine sozialgeografische Untersuchung in Braunschweig und Peine*. Doktorska disertacija, Braunschweig: Mathematisch und Naturwissenschaftlichen Fakultät.